

“**А**покрисис” Христофора Філалета (Острог, 1598-1599 рр.)

Назва “Апокрисисъ, албо Щповѣдь на книжки о съборѣ Берестейскомъ. Именемъ людій, старожитной релѣи греческой через Христофора Філалета врихлѣ дана”. Місце та рік видання у книжці не зазначено. Час видання визначається приблизно не раніше 1 жовтня 1597-1599 років.

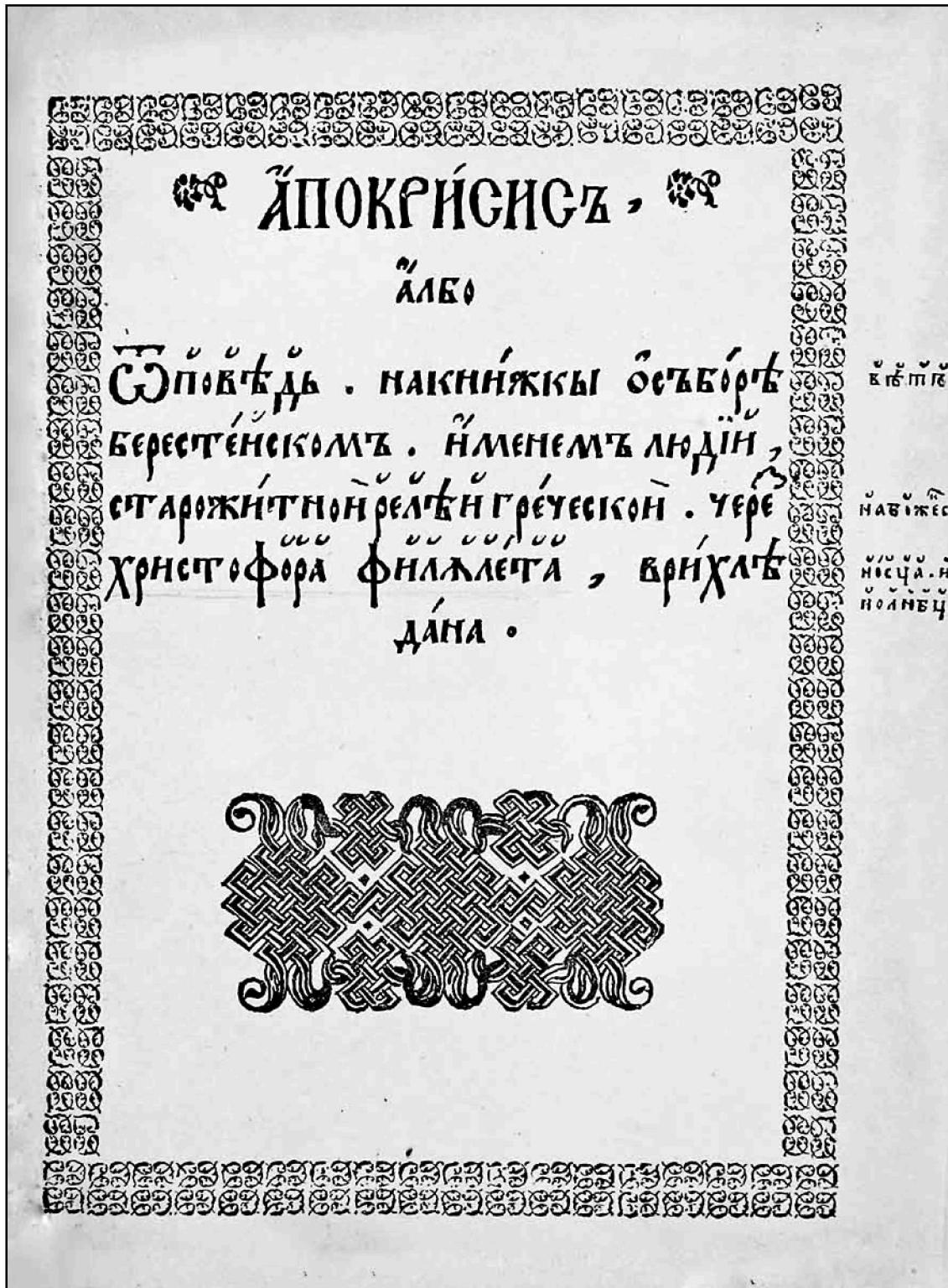
Склад видання: Титул; Віршована присвята (не у всіх примірниках) – “Книжка до минаючих мовить” – арк. [1] зв.; Посвята “Існе велможномоу, паноу Єго млости, паноу Інови Замойскому” – арк. [2-3]; “Предмова до чителника, з стороны порадкоу а способоу, в даванью тои щловѣди захованого” – арк. [4-7], “Щповѣди часть першаа. О поступку синода^їнымъ в^ї Берестю, дхвных и свѣтскихъ старожитной релѣи греческой освѣбъ. и о выкроchenю митрополита Кіевско^ї, и володимерско^ї, лоуцкого, полоцкого, пин^їского, хо^їмско^ї, владыкшвъ. щ которыхъ тыи освѣбы ршрознили” – арк. [7-51]; “Щповѣди часть втораа О школоностахъ постѹкоу людей старожитной релѣи греческой на синодѣ Берестейскомъ, которымъ дѣпісь приганиль” – арк. [51 зв.-91]; “Щповѣди часть третаа “О монархїи, албо едновластїи костелномъ, папежшвъ рим^їскихъ” – арк. [92-155]; “Щповѣди часть четвертаа О наганахъ патріархїи царигородской и похвала едности а сполечности з рим^їскими костеломъ, черезъ синодового дѣписа припшненыхъ” – арк. [155-222]; “Мол[итва]” – арк. [222].

Характеристика видання. Рядків на сторінці 27. Шрифт (розмір 10 рядків) – 59 мм. Дзеркало набору – 153 x 100 мм. Аркуші ненумеровані. Художнє оформлення – кінцівки, набірні прикраси. Титульний аркуш у рамці із виливних прикрас. Сигнатура позначена кириличними цифрами на першому аркуші зошита під набірною “полосою” пра-

воруч. Складається із 55 чотирьохаркушних зошитів і одного останнього двохаркушного.

“Апокрисис” у перекладі з грецької мови – відповідь. Твір опублікований вперше 1597 р. у Krakovі польською мовою в друкарні антирінітарія Олексія Родецького невідомим автором під псевдонімом Христофор Філалет. Під цим псевдонімом приховувався діяч Острозького літературно-наукового гуртка другої половини XVI ст. протестант Мартин Броневський. У 1598-1599 рр. цей твір було перекладено українською мовою і видано в Острозі. У перекладі були опущені незрозумілі вислови і слова. До розповіді Христофора Філалета про Флорентійську унію 1439 р. перекладач додав уривки з “Історії про лістрикійський синод” *Клірика Острозького*, що дало підставу С. Голубеву і М. Возняку припустити безпосередню причетність цього автора до перекладу.

А. написаний із позиції критика книжки *Петра Скарти* “Собор Брестський”, що виправдовувала Берестейський уніатський собор 1596 р., а також захисника прав дисидентів (православних і протестантів) у тодішній Речі Посполитій. Основну увагу автор зосередив не на теологічних питаннях, а на питаннях політичних і правових. Зокрема, доводив, що рішення Берестейського уніатського собору є порушенням прав “руського народу”, власне, православної української й білоруської шляхти. Автор А. доводив, що світська влада має обмежуватися державним законом, а взаємини між правителем і підданими ґрунтуються на суспільному договорі як на добровільній згоді, законі Божому і природному праві. Важливим моментом твору є захист релігійної толерантності. Не випадково А. був присвячений впливовому польському політикові того часу Янушу Замойському, який мав славу захисника шляхетських вольностей та віротерпимості. Ймовірно, книга була написана на замовлення князя *B.-K. Острозького*, який тоді різко виступив проти Берестейської церковної унії.

Титульна сторінка "Апокрифиса" Мартина Броневського
(Острог, 1598 чи 1599 рр.)

Відповідно до висновків дослідника цього твору М. Скабалановича, автор А. в основному використовував кальвіністську літературу. Джерельна база твору налічує понад 60 праць різного характеру і з переклади Біблії. Аргументація автора А. є подібною до аргументації кальвіністського теолога Себранда Люберта в книзі “Про Римського папу” (1594).

Структурно А. складається з 4-х частин. Перша частина присвячена засудженню дій організаторів Берестейської унії, у другій стверджується законність православного антиуніатського собору в Бересті, що відбувався паралельно із собором уніатським і яким фактично керував князь В.-К. Острозький. При цьому автор не відкидає думки про можливість злуки (унії) всього православ'я з католицизмом. Як відомо, на позиціях такої “універсальної унії” стояв князь В.-К. Острозький. У третій частині автор, апелюючи до фактів з історії перших століть християнства, спростовує твердження П. Скарти про безальтернативність єдиновладдя Римського папи як Божого намісника. Тут він демонструє високу ерудицію, використовуючи праці істориків церкви, документи церковних соборів, листування ієрархів тощо. У четвертій частині автор А. зосереджує увагу на проблемах відносин “руського народу” й “грецької церкви”, яка перебуває під владою турків. Водночас аналізуючи тогочасну ситуацію в Україні та Білорусі, він застерігає, що порушення прав “руського народу”, зокрема, права на сповідання “своєї” релігії, може привести не лише до конфліктів, а й до громадянської війни, в результаті чого Річ Посполита опиниться беззахисною перед зовнішніми ворогами.

Поява А. викликала гостру реакцію з боку прихильників унії, зокрема І. Потія, який написав “Антиризис...” – розгорнуту полемічну відповідь на цей твір. А. належить до найкращих зразків полемічної літератури. Для православних полемістів цей твір служив своєрідним джерелом, звідки вони бра-

ли інформацію та аргументи для відстоювання своєї антиуніатської позиції.

Видання: “Апокрисис” Христофора Филалета в переводе на современный русский язык. – Киев, 1870; “Апокрисисъ”. Сочинение Христофора Филалета // Русская историческая библиотека / Изд. Археографической комиссией. – С.-Петербург, 1882. – Т. 7: Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Кн. 2. – Ствп. 1003-1820; Гусева А. А. Издания кирилловского шрифта второй половины XVI в.: Сводный каталог. – Кн. 1-2. – Москва, 2003. – Рис. 157.1-157.9 (факсиміле титулу, присвяти, передмови (15 с. тексту); Уривки. – Слово многощинне. – Київ, 2006. – Т. 1. – С. 400-417; Українська література XIV-XVI ст. – Київ, 1988. – С. 289-305, 513; Broniewski M. Apokrisis abo odpowiedź na książki o synodzie brzeskim 1596. – Wrocław – Warszawa – Kraków, 1994.

Місце зберігання: Відомо до 30 примірників. Україна – Київ: НБУВ; Львів: НМЛ, ЛІМ; Росія – Москва: РДАДА, РДБ, Б-ка Моск. держ. ун-ту; С.-Петербург: РНБ, БАНР (примірник з автографом Петра Могили), Б-ка С.-Петербурзького держ. ун-ту; Литва – Вільнюс: Б-ка Вільнюс. ун-ту; Польща – Варшава: Національна б-ка та ін.

Каталоги стародруків: Быкова Т. А. Каталог изданий Острожской типографии и трех передвижных типографий. – Ленинград, 1972. – № 15. – С. 35-36; В помощь составителям сводного каталога старопечатных изданий кирилловского и глаголического шрифтов: Метод. указания. – Вып. 4. Предварительный список старопечатных изданий кирилловского шрифта второй половины XVI в. / Сост. Ю. А. Лабынцев. – Москва, 1979. – № 157. – С. 41; Гусева А. А. Издания кирилловского шрифта второй половины XVI в.: Сводный каталог. – Кн. 1-2. – Москва, 2003. – № 157. – С. 1077-1079; Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам’ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. – Львів, 1981. – Кн. I (1574-1700). – № 44. – С. 32; Издания кириллической печати XV-XVI вв.: 1491-1600: Каталог книг из собрания ГПБ / РНБ; Сост. В. И. Издания кириллической печати XV-XVI вв.: 1491-1600: Каталог книг из собрания ГПБ / РНБ; Сост. В. И. Лукьяненко. – С.-Петербург, 1993. – № 138. – С. 272-274; Карапаев И. П. Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами. – С.-Петербург, 1883. – Т. 1. – № 151. – С. 277-279; Його ж. Хронологическая роспись славянских книг, напечатанных кирилловскими буквами. 1491-1730. – С.-Петербург, 1861. – № 124. – С. 20; Каталог кирилических стародруків Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефани-

ка Національної академії наук України. – Вип. 2: Видання друкарень Острога, Дермані, Стрятина, Крилоса, Угорець, Рохманова / Авт.-укл. В. Я. Фрис. – Львів, 1996. – № 39. – С. 29-31; Кириличні стародруки 15-17 ст. у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського: Каталог / Уклад. Н. П. Бондар, Р. Є. Кисельов, при уч. Т. М. Росовецької. – Київ, 2008. – № 447. – С. 107-108; Максименко Ф. П. Кириличні стародруки українських друкарень, що зберігаються у львівських збірках. – Львів, 1975. – № 196. – С. 27; Петров С. О., Бирюк Я. Д., Золотарь Т. П. Славянские книги кирилловской печати XV-XVIII вв.: Описание книг, хранящихся в Государственной публичной библиотеке АН УССР. – Киев, 1958. – № 38. – С. 28; Свенцицкий И. С. Каталог книг церковно-славянской печати. – Жовква, 1908. – № 488(677). – С. 137; Строев П. М. Описание старопечатных книг славянских и российских, хранящихся в библиотеке графа Ф. А. Толстова. – Москва, 1829. – № 38. – С. 84-85; Украинские книги книги кирилловской печати XVI-XVIII вв.: Каталог изданий, хранящихся в ГБЛ. – Вып. 1: 1574 – I пол. XVII в. / Сост. Т. Н. Каменева, А. А. Гусева. – Москва, 1976. – № 9. – С. 13; Ундельский В. М. Очерк славяно-русской библиографии. – Москва, 1871. – № 132. – С. 21.

Література: Возняк М. С. Історія української літератури: У 2-х кн. – 2-ге вид., випр. – Львів, 1992. – Кн. 1. – С. 469-475; Голубев С. Библиографические замечания о некоторых старопечатных книгах // Труды Киевской духовной академии. – 1876. – Т. I. – С. 152; Грушевський М. С. Історія української літератури. – Київ, 1995. – Т. 5. – Кн. 2. – С. 173-180; Його ж. Культурно-національний рух на Україні в XVI-XVII віці // Духовна Україна: Зб. тв. – Київ, 1994. – С. 184, 186, 212, 214; Єфремов С. Історія українського письменства. – Київ, 1995 (перевид.). – С. 122-124; Ісаєвич Я. Д. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів, 2002. – С. 131-132; Каганов І. Я. Українська книга кінця XVI-XVII століть: Нариси з історії книги. – Харків, 1959. – С. 50-51, 57-58; Кралюк П. М. Особливості вияву національної свідомості в українській супільній думці XVI – першої половини XVII ст. – Луцьк, 1996. – С. 45; Марченко М. І. Історія української культури. З найдавніших часів до середини XVII ст. – Київ, 1961. – С. 140-141; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 121-122; Полек В. Т. Історія української літератури X-XVII століть. – Київ, 1994. – С. 77-79; Скабаланович Н. Об “Апокризисе”. – С.-Петербург, 1873; Скрипнюк О. Апокризис // Юридична енциклопедія. – Київ, 1998. – Т. 1. –

С. 132; Українська література XIV-XVI ст. – Київ, 1988. – С. 554-555; Українські письменники. Біо-бібліографічний словник: у 5-ти томах. – Київ, 1960. – Т. 1: Давня українська література (XI-XVIII ст. ст.) / Уклад. Л. Є. Махновець. – С. 593-595; Яременко П. Український письменник-полеміст Христофор Філалет і його “Апокризис”. – Львів, 1964; Byliński J. Marcin Broniewski – trybun szlachty wielkopolskiej z czasów Zygmunta III. – Wrocław, 1994.

Наталія Бондар, Петро Кулаковський,
Олександр Скрипнюк

Артемій (* ? – † ?)

Російський публіцист та церковний діяч, один із чільних представників релігійної течії “нестяжательства”. Мирське ім’я та походження невідомі.

Довгий час був ченцем у Порфировій пустині поблизу Кирило-Білозерського монастиря. Саме тут сформувався як ідеолог “нестяжательства”. У 1551 р. на вимогу царя Івана Грозного А. викликали до Москви й призначили ігуменом Троїце-Сергієвого монастиря. Проте наступного, 1552 р., він покидає Троїце-Сергієвий монастир і повертається в Порфирову пустиню. Верхівка Російської православної церкви, яка негативно ставилася до “нестяжателів”, у 1553 р. притягнула А. до суду. У 1554 р. його звинуватали в ересі й заслали до Соловецького монастиря. Звідти йому вдалося втекти, і він разом із деякими іншими російськими єреєвами опинився у Великому князівстві Литовському.

Жив у м. Слуцьку, при дворі князя Ю. Ю. Слуцького. У білоруський період свого життя виступав активним захисником православ’я й борцем проти реформаційних впливів. Збереглося 16 послань А., із яких 11 належать до цього періоду. Ймовірно, брав участь у підготовці заблудівських